

ЗЕМСЬКІ СЕЙМИКИ ЯК ОРГАН ШЛЯХЕТСЬКОГО САМОУПРАВЛІННЯ В ДР. ПОЛ. XVI - ПЕРШ. ПОЛ. XVII СТ.

Поява органів шляхетського самоуправління стала наслідком поширення на територію України коронної системи адміністративно-територіального і судового устрою. У сер. 1430-х рр. це сталося в Галицькій Русі та Західному Поділлі, що перетворилися в Руське і Подільське воєводства. Протягом 1565-1566 рр. польський адміністративно-територіальний і судовий устрій був запроваджений в українських воєводствах Великого князівства Литовського: Волинському, Київському і Брацлавському. Найпізніше цей устрій з'явився на Чернігово-Сіверщині - у 1633 р. [1].

На основній території України шляхетський сеймик, що виник і оформився як інституція у Великопольщі на переломі XIV і XV ст. [2], у державно-політичній системі Великого князівства Литовського був запроваджений 2-м Литовським статутом. Згідно з цим статутом, базовою територією для функціонування сеймика проголошувався шляхетський судово-адміністративний округ - повіт. На території Волині знаходилося 3 таких повіти, Брацлавщини - 2, Київщини - 1. Відповідно до цього у кожному повіті стали скликатися сеймики.

На городненському сеймі кін. 1566 - поч. 1567 рр. на прохання волинських послів Сигизмунд Август дозволив скликати всеволинський сеймик - почергово в Луцьку, Володимирі і Крем'янці. Однак це рішення виконане не було і волинські сеймики залишалися ще деякий час повітовими. Лише в 1576 р. за наполяганням послів волинської шляхти, краківський сейм постановив, що надалі повинні відбуватися саме загальноволинські сеймики в Луцьку [3]. Інші сеймики шляхти правобережних воєводств відбувалися у Житомирі (Київський), Вінниці (Брацлавський) і Чернігові (Чернігівський).

Сеймик являв собою добровільне зібрання шляхти певної землі, воєводства чи провінції і виконував подвійну політичну роль: по-перше, був підставовою інституцією місцевого шляхетського самоврядування; по-друге, відігравав роль головного механізму участі шляхти в політичному житті держави [4]. Сеймик виступав переважно як представницький орган; у звичайній ситуації в державі жодної адміністративної влади на місцях чи в сфері судочинства він не мав [5].

Довга дискусія, що точилася в польській історіографії навколо питання "Скільки ж, все-таки, було сеймиків?", призвела до загального визнання твердження Адама Літинського: "Сеймик був один, але мали місце різні види за своєю метою шляхетських зібрань під час сеймиків" [6]. До 1578 р. в українських воєводствах діяли лише передсеймові та виборні (елекційні) сеймики. На них обговорювалися питання загальнодержавного життя, в першу чергу оборони, податків, прохань до центральної влади, контролю за дотриманням центром прав і привілеїв шляхти. Тут обиралися послы на сейм: по 2 від кожного судового повіту. Виходячи з цієї норми українські воєводства мали таке представництво на сеймі: Волинське - 6, Брацлавське - 4, Київське - 3, Чернігівське - 4.

На елекційних сеймиках визначали по 4 кандидати на вакантні земські уряди судді, підсудка і писаря, а з 1578 р. - підкоморія. Їх відрекомендовували королю, який номінував одного з них на відповідну посаду. Зі створенням в 1578 р. трибуналу як вищої шляхетської судової інстанції стали скликатися депутатські сеймики. На них шляхта обирала депутатів - членів трибуналу. З 1591 р. увійшли в практику звітні (реляційні) сеймики, де послы доповідали про роботу сейму і про свою участь в його роботі. Раніше це здійснювалося на зібраннях шляхти, що мали місце під час років (сесій) земських судів [7].

Під час безкоролів'я діяли каптурові сеймики, які концентрували на цей період усі функції управління воєводством. Важливе значення мали господарські сеймики, де обговорювалися і вирішувалися питання розміру і збору податків [8]. Тут також обирали комісарів, делегованих до скарбового трибуналу. Всі сеймики могли продовжувати свої засідання і такі з'їзди називалися засіданнями з лімітації.

Деякі дослідники слідом за А. Павіньським виділяють мирні сеймики (*togatus*) і збойні (*paludatus*), тобто ті, що відбувалися під час скликання посполитого рушення [9].

Сеймики скликалися за королівськими універсалами, що складалися у королівській

канцелярії. Інколи скликати сеймики могли своїми рішеннями сейми (особливо це стосувалося реляційних сеймиків) або за дорученням сейму місцеві воєводи [10]. У випадку громадянської війни, бунту, зовнішньої загрози сеймики могли також скликатися місцевими сенаторами. Відомі нелегальні скликання сеймиків воєводою, рокошовими депутатами, самою шляхтою [11]. На місцях (у воєводствах, повітах) універсали розмножували і виголошували. Їх прагнули відіслати до гродських канцелярій так, щоб сеймики могли відбутися за два-три тижні перед початком сейму. До універсалів додавалися опечатковані листи до сенаторів і відкриті до заможної шляхти [12]. На думку А. Павінського, листи відсилалися з канцелярії за 2 місяці перед сеймом так, щоб сеймики могли відбутися за 6-3 тижні до початку сейму [13]. Але дуже часто вони запізнювалися. Працівники королівської канцелярії часто скаржилися, що вони не в силі так швидко виготовити потрібну кількість листів [14]. Інколи король доручав розповсюдження листів найбільш авторитетним представникам шляхетського стану в воєводстві, як це було 1644 р. у Белзькому воєводстві, де таке доручення отримав коронний гетьман Станіслав Конецполь-ський [15]. Особливо катастрофічним був стан з надсиланням листів до українських воєводств. Так, київський підкоморій Стефан Немирич повідомляв на поч. 1623 р. київського воєводу Томаша Замойського, що сеймик у Житомирі був малочисельним у зв'язку з отриманням шляхтою всього лише 3 чи 4 листів. Більше того, на сеймик не прибув навіть королівський посланець, який мав зачитати текст легації [16]. Універсали вписувалися до гродських книг, їх урочисто оголошували під звуки сурм і бубнів, прибивали також до дверей костелу, виголошували з амвону [17]. Стосовно способу публікації універсалів В. Чап-лінський прийшов до висновку, що прибиття універсалу на дверях костелу чи відчитання його з амвону могло бути правилом лише для малих парафій. У більшості випадків публікація наступала внаслідок так званого "відсурмлення" універсалу чи оголошення під звуки сурм під час торгових днів [18].

Порядок засідання передсеймового сеймику в основних рисах визначився в кін. XVI ст. Він відкривався або місцевим католицьким біскупом, або одним з вищих урядників воєводства (воєводою або каштеляном). За його пропозицією присутні обирали голову сеймику -маршалка, якого інколи називали директором [19]. Як дослідив А. Павінський, початково маршалком сеймику автоматично ставав найстарший за рангом сенатор - учасник зібрання, а з 1572 р. ця посада стала виборною [20]. При обранні маршалка до сер. XVII ст. одностайність не була обов'язковою; у др. пол. XVII ст. вимога одностайності стала нормою і це призводило часто до зірвання сеймиків [21]. У разі відсутності маршалка шляхетське зібрання не могло конституюватися як сеймик, а вважалось приватним з'їздом [22]. Після обрання маршалка в коло зібраної шляхти вводили королівського посланця - легата, який доводив до відома шляхти зміст королівського послання до сеймиків - легації, виготовленої в королівській канцелярії. У легації подавався перелік питань, що мали розглядатися на черговому сеймі. Шляхта мала висловити свою позицію щодо цих питань. Потім присутні сенатори виголошували промови - воти, а згодом маршалок надавав голос присутній шляхті. Після завершення дебатов за пропозицією маршалка шляхта одностайно обирала послів на сейм [23]. Якогось певного кворуму для голосування не передбачалося [24].

Найчастіше сеймик працював 1 день, що зумовлювалося труднощами розквартирування прибулої шляхти. Сеймики проводилися в костелах, часто кафедральних. Це мало позитивно впливати на поведінку присутніх [25]. Костели також обиралися як місце для проведення сеймиків з погляду на їх можливість вмісти великої кількості шляхти [26]. На думку М. Крикуна, загальноволинський сеймик до 1596 р. відбувався у луцькому кафедральному соборі, далі - у луцькому кафедральному костелі [27]. Цілком можливо, що загальноволинський сеймик протягом др. пол. XVI ст. міг відбуватися у луцькому королівському замку, як це мало місце у випадку з люблінським сеймиком до поч. XVII ст. [28].

Участь у роботі сеймику міг взяти будь-хто з шляхти, в т. ч. і неосілі, навіть члени магнатських клієнтел. Обов'язковою ця участь не була. На рубежі XVI-XVII ст. на сеймиках збиралося 100-200 осіб, що становило невелику частку шляхти, яка мала право сеймикування [29]. На загальноволинському катуровому сеймику, що ухвалив інструкцію 3 червня 1632 р., були присутніми 201 особа, з них: 1 сенатор, 21 урядник Волинського, 2 - Київського, 1 - Люблінського воєводств, 1 -Мозирського, 1 - Городельського повітів [30].

Постанови передсеймових сеймиків акумулювалися в документах, іменованих інструкціями. Їх вручали послам, відправленим на сейм. Інструкціями визначалися позиція

послів з легаційних чи нелегаційних питань. Склалися інструкції маршалком та визначеними для цього сеймиком особами за присутності місцевих сенаторів. Інструкція не зобов'язувала послів повністю дотримуватися її змісту. І це принципово відрізняло земських послів Речі Посполитої від, наприклад, депутатів до Генеральних Штатів у середньовічній Франції, які мали імперативний мандат [31]. Однак, шляхта в Речі Посполитій намагалася змінити подібну ситуацію і здійснювала спроби провести на сеймах рішення, які б передбачували необхідність складення послами присяги на сеймику на предмет дотримання вимог інструкції або запровадження кримінальної відповідальності у разі відступу від змісту інструкції [32]. Інколи присяги таки складалися послами [33], але навряд чи це сприяло реалізації на сеймах всіх сеймових вимог. Символічний характер мало внесення шляхтою до гродських книг протестацій на сеймові рішення, що протирічили сеймовій інструкції [34]. До 1607 р. інструкції на території інкорпорованих воєводств писалися руською мовою, пізніше польською [35]. Теоретично кожний шляхтич міг подати свої пункти і домагатися їх поміщення в інструкції.

Існувала певна неформальна ієрархія сеймиків. Для інкорпорованих воєводств взірцевим сеймиком був луцький, для Руського і Подільського воєводств - вишенський сеймик.

Депутатський сеймик скликався посадовими особами воєводства; якщо не обирав депутата, то скликався повторно, але вже за королівським універсалом. Депутатом на трибунал міг бути обраний кожний присутній на сеймику шляхтич, що не мав справи в трибуналі і не був одночасно сеймовим послом. Депутати до трибуналу обиралися більшістю голосів [36]. Та сама особа могла претендувати на повторне обрання лише через 4 роки. Термін скликання реляційного сеймику визначався сеймовою ухвалою, яку, як правило, підтверджував королівський універсал.

Перші місця під час проведення сеймиків займали урядники; останні - голота [37]. У 1690 р. голота втратила право голосу на сеймиках. Клієнти не мали права сидати на лавки, а стояли біля своїх патронів [38]. Як спостерігачі в засіданнях сеймиків могли брати участь міщани (Львів у Судовій Вишні). Голоси у випадку відсутності єдності подавали шляхом проведення рисок шаблями на стінах костелів. Шляхті заборонялося на засідання сеймиків приносити вогнепальну зброю, але бійки все-одно траплялися [39].

У цілому діяльність сеймиків відіграла важливу роль у формуванні політичної культури української шляхти, сприяла формуванню почуття своїх регіональних інтересів, значно вплинула на становлення у козацтва такого елементу самоуправління як козацька рада.

Джерела та література

1. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV-XVIII ст. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. - Львів, 1994. - Т. CCXXVII: Праці історико-філософської секції. С. 65-66.

2. Kriegseisen W. Sejmiki Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII i XVIII wieku. - Warszawa, 1991. - S. 17.

3. Крикун М. Інструкція сеймику Волинського воєводства 1595 року // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. - Львів, 1996. - Т. CCXXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. - С. 419.

4. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 15.

5. Pawicki A. Rzdy sejmikowe w Polsce 1572-1795 na tie stosunkyyv kujawskich. - Warszawa, 1978. - S. 119.

6. Litycki A. Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy. - Katowice, 1988. - S. 11; Kriegseisen W. Op. cit. - S. 16.

7. Крикун М. Інструкція сеймику... - С. 415-416.

8. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 16.

9. Pawicki A. Op. cit. - S. 64, 66.

10. Ibid. - S. 76; Ibladkowski W. Skiad spoleczny, wyznaniowy i ideologia sejmiku lubelskiego w latach 1572-1648 // Annales Universitatis Mariae Curie-Skiodowska. - Lublin, 1957. - Vol. XII. - Sectio F. - S. 133.

11. Ibladkowski W. Op. cit. - S. 133.

12. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 40.

13. Pawicki A. Op. cit. - S. 74-75.

14. Archiwum Giywne Akt Dawnych. Archiwum Zamoyskich - 237. N 26.
15. Biblioteka zakładu Narodowego im. Ossolickich we Wrocławiu. Oddz. nek. 2280/1. K. 216-216v.
16. Archiwum Giywne Akt Dawnych. Archiwum Zamoyskich - 734. S. 9.
17. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 40.
18. Czaplicki W. Wybyr posia w dawnej Polsce // Dawne czasy. Opowiadania i szkice historyczne z XVII wieku. - Wrocław, 1957. -S. 220.
19. Fbredniowski S. Organizacja sejmiku halickiego. - Lwów, 1938. - S. 35.
20. Pawicki A. Op. cit. - S. 78.
21. Ibid.
22. H>redniowski S. Op. cit. - S. 55.
23. Крикун М. Інструкція сеймику... - С. 421; Kriegseisen W. Op. cit. -S.57-59; tbredniowski S. Op. cit. - S. 67; Pawicki A. Op. cit. - S. 79.
24. Pawicki A. Op. cit. - S. 79.
25. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 41-42.
26. Pawicki A. Op. cit. - S. 68.
27. КрикунМ. Інструкція сеймику... -С. 421.
28. Ibladkowski W. Op. cit. - S. 132.
29. Крикун М. Інструкція сеймику... - С. 422; Ibladkowski W. Op. cit - S. 133.
30. Архив Юго-Западной России. - Киев, 1861. - Ч. II. - Т. 1. - С. 173-180.
31. Омельченко О. Всеобщая история государства и права. - М., 1998. -Т. 1.-С. 301.
32. Ibladkowski W. Op. cit. - S. 135.
33. Ibredniowski S. Op. cit. - S. 71.
34. Ibladkowski W. Op. cit. - S. 136.
35. Крикун М. Інструкція сеймику... - С. 424.
36. Ebladkowski W. Op. cit. - S. 133.
37. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 42.
38. Pawicki A. Op. cit. - S. 80; Ibladkowski W. Op. cit. - S. 144.
39. Kriegseisen W. Op. cit. - S. 42,60, 63.